

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในชุมชนชนบทครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เป็นแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางกำหนดกรอบและประเด็นในการทำวิจัยดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง ระบบอุปถัมภ์
2. แนวคิดเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยน
3. ชนชั้นทางสังคม
4. อำนาจ
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง ระบบอุปถัมภ์

James C. Scott (1977) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ไว้ในบทความเรื่อง “การเมืองในระบบผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์ และการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” (อ้างใน อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์, 2539) ว่าสังคมแบบประเพณีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในยุคก่อนสมัยอาณานิคม มักจะเป็นหมู่บ้านหรือชุมชนที่อยู่โดดเดี่ยวและความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านจึงมีความแน่นแฟ้นและค่อนข้างถาวร ชาวบ้านจะพึ่งพาผู้อุปถัมภ์ซึ่งได้แก่ หัวหน้าหมู่บ้าน เจ้าของที่ดินในเกือบจะทุก ๆ ด้าน และผู้นำหรือผู้อุปถัมภ์ก็จะได้รับการยกย่องและการช่วยเหลือในด้านแรงงาน และการสนับสนุนทางการเมืองด้วย ความสัมพันธ์นี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักศีลธรรม หลักประกันของชาวไร่นาจก็คือ จะไม่อดอยากยากแค้นจนอยู่ไม่ได้ ผู้อุปถัมภ์หวังพึ่งผู้รับอุปถัมภ์ว่าจะสนับสนุนตัวเอง โดยเฉพาะในเมื่อที่ดินที่รกร้างว่างเปล่ายังมีอยู่เพียงพอที่จะเปิดโอกาสให้ผู้รับอุปถัมภ์มาอาศัยอยู่และทำมาหากิน อำนาจการต่อรองระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์จึงแตกต่างกันไม่มากนัก ลักษณะของชุมชนจึงเป็นแบบที่มีการร่วมมือกันอย่างแน่นแฟ้นเมื่อเจ้าอาณานิคมได้แผ่ขยายอำนาจเข้ามาในภูมิภาคนี้ โดยการนำเอาระบบการเมืองการปกครอง การค้าขายแบบใหม่มาใช้ ทำให้ผู้อุปถัมภ์สามารถเข้าถึงแหล่งทรัพยากรใหม่และทำหน้าที่เป็นตัวกลางติดต่อระหว่างชุมชนและผู้ปกครองจากส่วนกลาง อำนาจในการต่อรอง

จึงมีมากขึ้นสำหรับผู้อุปถัมภ์ แม้ว่าเขายังต้องอุปถัมภ์ผู้รับอุปถัมภ์ของเขาต่อไป ผู้อุปถัมภ์อยู่ในฐานะที่จะบังคับ หรือเพิกเฉยต่อพันธะสัญญาเดิม ที่มีกับผู้รับอุปถัมภ์ได้มากยิ่งขึ้น

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์ในแนวคิดของ Scott คือมีความไม่เท่าเทียมกัน เป็นความสัมพันธ์ส่วนตัว และความสัมพันธ์นี้ยืดหยุ่นไม่เฉพาะเจาะจง ซึ่งลักษณะเนื้อหาความสัมพันธ์ถือว่า ความไม่สมดุลงในการแลกเปลี่ยนระหว่างคู่สัมพันธ์ 2 ฝ่าย ที่แสดงและสะท้อนให้เห็นความไม่เท่าเทียมกันในแง่ทรัพย์สิน อำนาจ และสถานภาพ ซึ่งในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตามประเพณี และปัจจุบันนั้น มีลักษณะสำคัญต่อการคงอยู่ของโครงสร้างระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ 3 ประการ คือ การคงอยู่ของความไม่เท่าเทียมกันในการครอบครองทรัพย์สินสมบัติ สถานภาพและอำนาจ ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นสิ่งชอบธรรม อีกประการหนึ่งคือการขาดหลักประกัน ที่แน่นอนและอย่างเป็นทางการ ในเรื่องของความมั่นคงทางด้านร่างกาย สถานภาพ และตำแหน่ง หรือสมบัติ ประการสุดท้ายคือเครือญาติได้ลดความสำคัญลงที่จะสนองประโยชน์สำหรับความมั่นคงส่วนบุคคลและความก้าวหน้าอย่างมีประสิทธิภาพ การที่ผู้รับอุปถัมภ์เข้าผูกพันกับผู้อุปถัมภ์ก็โดยที่ผู้อุปถัมภ์มีฐานะเหนือกว่าซึ่งสิ่งของและบริการ ความไม่เท่าเทียมกันนี้ เป็นสิ่งแสดงถึงระบบช่วงชั้นทางสังคมที่เป็นพื้นฐานของการสนองประโยชน์ในการแลกเปลี่ยนตามแนวตั้งในอดีตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้อุปถัมภ์มักจะพึ่งอำนาจ และการเข้าถึงฐานะตำแหน่งจากการจัดระเบียบขององค์กรท้องถิ่น ที่เป็นแหล่งกำลังของความเป็นผู้นำของเขามากกว่าสถานภาพที่สืบทอดตามช่วงอายุ

Lucien M. Hanks (1975) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ โดยมีแนวคิดสอดคล้องกับ Scott ในบทความเรื่อง "การจัดระเบียบสังคมไทยในรูปบริวารและแวดวง" (อ้างใน อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธ์, 2539) ว่า คนไทยแต่ละคนมองผู้อื่นในระเบียบสังคมตามฐานะตำแหน่งว่า อยู่สูงหรือต่ำกว่าตน คนที่สูงอายุ มีการศึกษาร่ำรวย จึงอยู่ในฐานะที่สูง ทั้งนี้เป็นเพราะมีคุณธรรมหรือพูดอย่างพุทธว่า "มีบุญมาก" บนพื้นฐานความแตกต่างฐานะทางสังคมเช่นนี้ ลำดับชั้นหรือสายบังคับบัญชา จึงเกิดขึ้นโดยการที่บุคคลแต่ละคนให้ความเคารพต่อผู้ที่มีฐานะสูงกว่าตนและได้รับความเคารพจากผู้ที่มีฐานะต่ำกว่าตน สิ่งสำคัญในการจัดประเภทคนในสังคมไทยไม่ได้อยู่ที่ตัวคน แต่อยู่ที่งานอาชีพ บุญของแต่ละคนแปรไปตามกรรมดีและกรรมชั่วที่เขาทำ ฉะนั้นบุคคลตามคติในพุทธศาสนา จึงสามารถเลื่อนฐานะการทำงานให้สูงขึ้นหรือต่ำลงได้โดยอาศัยบุญที่สั่งสมมาท่ามกลางความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม พระธรรมคำสอนในพุทธศาสนาสันนิษฐานแต่ละ

บุคคลประพฤติปฏิบัติเท่าที่จะทำได้ เพื่อประโยชน์สุขของผู้อยู่ได้บังคับบัญชาของตนเอง เมื่อช่วยเหลือคนอื่นก็เท่ากับเพิ่มคนที่จะกลับมาช่วยเหลือตนเอง เพิ่มผลบุญและยังช่วยยกฐานะของตัวเองให้สูงขึ้นด้วย แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่มีฐานะและผู้ด้อยฐานะดังกล่าวนี้คือ สิ่งที่เราเรียกกันว่า "ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์" ผู้ที่มีฐานะดีกว่าเกื้อกูลทรัพยากรของตนเอง เพื่อประโยชน์ของผู้รับอุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ก็จะตอบสนองโดยการรับใช้ช่วยเหลือการงานให้ผู้อุปถัมภ์ ลักษณะเฉพาะของความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์แตกต่างกันออกไปตามระดับความสนิทสนม ใจกว้างใจ ในระดับที่ความสัมพันธ์แน่นหนาที่สุด จะมีลักษณะคล้ายการจ้างงานเป็นคราว ๆ ไป ในระดับที่ความสัมพันธ์สนิทชิดเชื้อนั้นก็อาจเป็นผลมาจากการเริ่มต้นแบบระดับแรกนั้นซ้ำกันหลาย ๆ ครั้งจนเกิดความคุ้นเคยสนิทสนมมากขึ้น รวมทั้งอาจได้รับความไว้วางใจด้วยความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากความสัมพันธ์ในระบบศักดินาระหว่างขุนนางกับไพร่ คือ เป็นไปด้วยความสมัครใจ และสามารถสิ้นสุดความสัมพันธ์ลงได้ เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งบอกเลิกความสัมพันธ์และความสัมพันธ์ดำรงอยู่ได้ เมื่อทั้งสองฝ่ายต่างได้รับผลประโยชน์ และความสะเดาะจากพันธะที่มีไปจนกว่าจะเกิดเหตุการณ์เลวร้ายที่มาทำลายความไว้วางใจซึ่งกันและกัน

ส่วน โยชิฟูมิ ทามาดา ได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ ที่เป็นความเกี่ยวพันกันระหว่างข้าราชการ พ่อค่านักธุรกิจ และนักการเมืองไว้ในบทความเรื่อง "อิทธิพลและอำนาจการเมืองไทยด้านที่ไม่เป็นทางการ" (อ้างในอมรา พงศาพิชญ์และปรีชา คูวินทร์พันธ์, 2539) ว่า ระหว่างข้าราชการกับพ่อค่านักธุรกิจ และระหว่างข้าราชการกับนักการเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆนี้มีลักษณะเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ในความสัมพันธ์ที่เป็นทางการ ข้าราชการจะเป็นผู้มีอำนาจเหนือพ่อค่านักธุรกิจและนักการเมือง แต่ถ่วงไปแล้วข้าราชการหาได้มีอำนาจเหนือพ่อค่านักธุรกิจมากนัก โดยที่ข้าราชการต้องพึ่งพ่อค่านักธุรกิจในการจัดงานหรือกิจกรรมอื่นๆที่อยู่ในความรับผิดชอบ ข้าราชการจึงไม่ใช่ผู้อุปถัมภ์เสมอไป ผลประโยชน์ร่วมกันทำให้ทั้งสองฝ่ายต่างพึ่งพิงช่วยเหลือซึ่งกันและกัน พ่อค่านักธุรกิจอาจได้รับอภิสิทธิ์บางอย่าง หรือกระทำการที่ผิดกฎหมาย โดยที่ข้าราชการไม่ใช้อำนาจหน้าที่เข้าไปดำเนินการ โดยเหตุผลแต่เพียงว่า ข้าราชการเคยได้รับการช่วยเหลือในด้านเศรษฐกิจจากพ่อค่านักธุรกิจมาก่อน ความรู้สึกของการเป็นหนี้บุญคุณ การตอบแทนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ทำให้ทั้งสองฝ่ายต้องประนีประนอมกัน และในท้ายที่สุด นักธุรกิจจะมีอิทธิพลครอบงำข้าราชการ นอกจากนี้ นักธุรกิจยังมีอิทธิพลครอบคลุมนักการเมืองโดยการใช้อิทธิพลของตนในการช่วยเป็นหัวคะแนนให้กับนักการเมือง และมีกรณีต่าง ๆ ไม่น้อยที่

นักธุรกิจได้ใช้อิทธิพลของตน เพื่อเข้าไปมีบทบาทโดยตรงทางการเมืองด้วยการเข้าไปเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในทัศนะของทามาดา คำว่า "อำนาจ" (amnat) หมายถึง อาชญาสิทธิ์ ซึ่งรับเอามาจากตำแหน่งทางการเมือง หรือถูกกำหนดโดยกฎหมาย ส่วนอำนาจที่ผู้มีอาชญาสิทธิ์ใช้นอกเหนือจากอาชญาสิทธิ์ที่ตนมีอยู่ หรือผู้ไม่มีตำแหน่งทางการเมืองใช้นั้น ถูกเรียกว่า "อิทธิพล" ในบรรดาผู้มีอิทธิพลนั้น นักธุรกิจเป็นผู้ที่โดดเด่นที่สุด ซึ่งพวกเขามีแหล่งที่มาของอิทธิพลที่สำคัญอยู่ในมือซึ่งได้แก่ อำนาจทางเศรษฐกิจและสามารถใช้อิทธิพลเหนือข้าราชการในเกือบทุกระดับ ทามาดา เชื่อว่า นักธุรกิจไม่ได้เป็นผู้ไร้อำนาจทางการเมือง และอำนาจของพวกเขาไม่จำเป็นต้องสืบเนื่องมาจากบทบาทสำคัญในระบบการเมือง ที่เน้นการเลือกตั้งเป็นใหญ่ นักธุรกิจสามารถเพิ่มอิทธิพลทางเศรษฐกิจด้วยอิทธิพลทางการเมือง ซึ่งในที่นี้ อิทธิพลทางการเมืองของนักธุรกิจหมายถึง การที่นักธุรกิจสามารถใช้ประโยชน์จากอิทธิพลของนักการเมืองเหนือข้าราชการโดยเฉพาะอย่างยิ่งใช้อิทธิพลของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เนื่องมาจากข้าราชการมีความรู้สึกหวาดกลัวนักการเมืองด้วยสาเหตุ 3 ประการ คือ

1. นักการเมืองเปรียบเสมือนผู้ที่สามารถให้ทั้งคุณและโทษแก่พวกเขาได้ ภายใต้เวทีของสภาผู้แทนราษฎร
2. นักการเมืองสามารถสร้างแรงกดดันต่อข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เพื่อผลในการเลื่อนหรือลดตำแหน่งของข้าราชการในพื้นที่ต่างๆ
3. การที่นักการเมือง มีโอกาสพบปะกับเจ้าหน้าที่ระดับสูงเสมอ และสามารถสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพวกเขาเหล่านั้นได้ง่าย

ด้วยสาเหตุเหล่านี้ ให้นักการเมืองสามารถมีอิทธิพลเหนือข้าราชการได้ และเช่นกันที่นักธุรกิจก็สามารถหาช่องทางใช้อิทธิพลทางการเมือง เพื่อประโยชน์ของตนนอกเหนือจากการเข้าหานักการเมืองก็คือ ตัวนักธุรกิจอาจจะลงรับสมัครเลือกตั้งเสียเองหรือการเป็นผู้สนับสนุนผู้สมัครเลือกตั้ง นั่นเอง

ความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนสองฝ่ายที่พึ่งพาและแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน แต่เป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน ในสังคมไทย ความสัมพันธ์แบบนี้สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ หรือสิทธิพ่อปกครองลูก (Paternalism) ที่ผู้มีอำนาจบาบริต้องแจกจ่ายผลประโยชน์ และให้ความคุ้มครองช่วยเหลือแก่ผู้ด้อยอำนาจบาบริ และฝ่ายหลังก็ต้องอาศัยระบบดังกล่าวและบุคคลที่มีอำนาจ เป็นมรรควิธีในการขจัดปัดเป่าปัญหา และแสวงหาความก้าวหน้าในระบบราชการ

หรือการดำเนินชีวิต แนวคิดนี้สอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมของสังคมไทยที่เชื่อในเรื่องของ “กฎแห่งกรรม” และเชื่อในเรื่อง “ความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม” ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์นี้ไม่ได้หยุดนิ่งคงที่ หากแต่มีการเปลี่ยนแปลงในเนื้อหาและความหมาย เมื่อสังคมไทยเปลี่ยนไปสู่ระบบทุนนิยมและพัฒนามากขึ้น การที่ชาวไร่ชาวนาต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนของสภาพธรรมชาติและตลาด เขาก็ยึดบุคคลไว้เป็นที่พึ่ง ด้วยเหตุนี้จึงให้ความสำคัญต่อการลงทุนด้านสังคมมากกว่าทางเศรษฐกิจ โดยอาจยอมขายสินค้าในราคาต่ำ เพื่อรักษาความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีต่อพ่อค้าที่เป็นผู้อุปถัมภ์ แต่ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง เช่น ในท้องที่ที่อุดมสมบูรณ์ มีการคมนาคมสะดวกสบายและมีพ่อค้าคนกลางเข้ามาแข่งขันกันซื้อผลผลิตจากชาวไร่ชาวนา ชาวไร่ชาวนาอาจขายให้แก่พ่อค้าที่ให้ราคาดีที่สุดเสียก่อน หรือขายสินค้าให้กับพ่อค้าที่รับซื้อพืชแต่ละชนิด ดังนั้นในพื้นที่และในสถานการณ์เช่นนี้ ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ก็อาจถูกร่อนกลายเป็นความสัมพันธ์แบบซื้อขายโดยตรง ในขณะเดียวกัน ถ้าเป็นพื้นที่ที่มีการคมนาคมไม่สะดวก พ่อค้านายทุนที่มีที่ดินมากและแบ่งให้ผู้รับอุปถัมภ์หรือลูกน้องเช่า เมื่อได้ผลผลิตก็ต้องขายให้แก่เจ้าของที่ดินเป็นประจำ โดยเจ้าของที่ดินจะให้การอุปถัมภ์ ให้เงินกู้ยืมและช่วยเหลือในด้านอื่น ๆ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ อาจเปลี่ยนไปสู่ความขัดแย้ง มีอัตราการทุจริตสูง มีการบิดพลิ้วหนีหนี้ บางครั้งอาจพบว่า มีการใช้ความรุนแรงเพื่อเป็นหลักประกันของพันธะสัญญา และความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างพ่อค้ากับชาวไร่ชาวนาจะค่อย ๆ จางหายไป (ชยันต์ วรรณฤติ, 2537)

จากแนวคิดเกี่ยวกับสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2416 ของ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ พบว่า สังคมไทยสมัยก่อนการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการแบ่งชนชั้นออกเป็น 2 ชั้น หรือ 2 ฐานันดร (Estate) คือ ชนชั้นปกครองที่ประกอบด้วย เจ้าและนาย ชนชั้นที่ถูกปกครอง ประกอบด้วยไพร่และทาส นายจะมีไพร่เป็นลูกน้องและประกอบเป็นหน่วยปกครองที่เล็กที่สุดในสังคมรวมกันเป็นกรมระดับต่างๆ ผู้เป็นหัวหน้าหรือนายจะมียศศักดิ์และศักดินาสูงขึ้นเป็นลำดับ สังคมไทยสมัยโบราณ จึงเป็นสังคมที่มีการจัดระบบการบังคับบัญชาลดหลั่นกัน ลงไปเป็นแบบทหาร เป็นวิธีการควบคุมกำลังคนเพื่อทำการผลิต หรือ ให้บริการแก่รัฐ ทั้งนี้เพราะในช่วงนี้ ปัญหาเรื่อง การขาดกำลังคนเป็นเรื่องสำคัญ สิ่งที่ทำให้คนสองชนชั้นหรือทั้งสองฝ่ายดำรงความสัมพันธ์ทางสังคมไว้ได้ก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่ ซึ่งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์รูปแบบหนึ่งซึ่งไม่เท่าเทียมกัน ผู้เป็นนายได้รับของกำนัล แรงงานที่ไพร่มาช่วยงานและสิ่ง

สำคัญที่นายให้กับไพร่ นั่นคือ การคุ้มครองลูกน้องของตนจากสิ่งที่รัฐเรียกร้อง และจากภัยอันตรายที่เกิดจากคนอื่น ๆ รวมทั้งการให้สิทธิต่าง ๆ หรือการช่วยเหลือเมื่อเวลาทำผิดเป็นต้น ในบรรดาชนชั้นปกครองด้วยกันเองก็มีความสัมพันธ์ในรูปแบบอุปถัมภ์เช่นกัน สิ่งที่ผู้ให้สามารถให้แก่ผู้น้อยของตนได้ก็คือ การเลื่อนฐานะตำแหน่งโดยการเสนอต่อเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ที่มียศศักดิ์สูงขึ้นไป หรือ การช่วยเหลือให้รอดพ้นจากการถูกลงโทษ เมื่อลูกน้องทำผิด รวมทั้งแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้มาจากแหล่งต่าง ๆ สิ่งที่ลูกน้องให้กับผู้อุปถัมภ์ของตนได้ก็คือ การให้บริการ และการสนับสนุนทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสมัยโบราณที่อำนาจทางการเมืองขึ้นอยู่กับกำลังคนที่อยู่ในบังคับบัญชา นายผู้มีลูกน้องมากก็ย่อมเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองมากไปด้วย ความสัมพันธ์ทางสังคมไทยระหว่างนายกับไพร่ เป็นความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบฐานันดรไพร่ นั่นคือ ความสัมพันธ์ของคู่สัมพันธ์สองฝ่าย ฝ่ายแรกคือ เจ้าขุนมูลนาย ซึ่งอยู่เหนืออีกฝ่ายหนึ่งคือ ข้าทาสบริวาร ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้ง ระหว่างคนที่มีอำนาจ และยศศักดิ์แตกต่างกัน การที่คนในสังคมไทยยอมรับความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นี้ สืบเนื่องมาจาก การที่คนไทยถูกสั่งสอนมาตั้งแต่เด็กให้รู้จักที่ต่ำที่สูง ถ้าเป็นร่างกายก็แบ่งแยกกันระหว่างหัวกับเท้า ในความสัมพันธ์ทางสังคมก็เป็นการแบ่งแยกระหว่างผู้ใหญกับผู้เล็ก โดยผู้น้อยต้องเคารพเชื่อฟังและเกรงใจต่อผู้ใหญ่ ส่วนผู้ใหญ่ก็ต้องแสดงออกโดยการเจีบบเจย ใจดี ใจกว้าง และโอบอุ้มลูกน้อง (ให้ความคุ้มครอง และช่วยเหลือ) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญกับผู้เล็กถือเอาหลักการพึ่งพาเป็นสำคัญ

ตามทัศนะของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ พัฒน์ ความสัมพันธ์แบบผู้ใหญ่ผู้น้อย หรือแม้แต่ความสัมพันธ์แบบลูกพี่ลูกน้องนั้น เป็นความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ทั้งสิ้น ซึ่งในความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นี้ ก็แบ่งออกเป็นสองรูปแบบ คือ

1. ระบบอุปถัมภ์ที่เป็นทางการ : ดูจากการจัดระเบียบการปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
2. ระบบอุปถัมภ์ที่ไม่เป็นทางการ: ได้เริ่มเมื่อระบบเศรษฐกิจได้ขยายตัว และ การรวมศูนย์ทางการเมืองของส่วนกลาง เริ่มปรากฏชัดเจนขึ้นในสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งจะถือเอาความสัมพันธ์ส่วนตัว และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ มีการก้าวข้ามหน้าที่ความรับผิดชอบที่กำหนดไว้โดยใช้อิทธิพลส่วนตัว นอกจากนี้ ระบบอุปถัมภ์ที่ไม่เป็นทางการยังแยกย่อยออกเป็นอีก 3 รูปแบบดังนี้

2.1 ระบบอุปถัมภ์ภายในระดับชั้นของพวกนาย เกิดจากลักษณะการปกครองแบบข้าราชการและระบบการแข่งขันที่ถือเอาพวกพ้องเป็นใหญ่ อาจโดยการเกี้ยววองและสายสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นหลัก

2.2 ระบบอุปถัมภ์ในชนชั้นที่ต่างกัน

ในระหว่างชนชั้นที่ต่างกัน ก็มีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์อีกลักษณะหนึ่ง เช่น การขอย้ายตนไปอยู่กับนายคนใหม่ ที่มีฐานะสูงกว่านายเก่าของไพร่หลวง

2.3 ระบบอุปถัมภ์ระหว่างชาวจีนอพยพกับชนชั้นนาย

เกิดจากการที่ชาวจีนอพยพเข้ามาทำการค้าขายในประเทศและเพื่อความสะดวก มั่นคงปลอดภัยในธุรกิจการค้า ก็ต้องมีการติดต่อแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กับชนชั้นนายด้วย

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2523) เห็นว่า ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์เกิดขึ้นเพราะในสังคมมีความแตกต่างกันอย่างมากทั้งทางด้านสถานภาพทางสังคม ความมั่งคั่งและอำนาจ เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล 2 คน ซึ่งบุคคล 2 คนนี้ ต่างช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน โดยบุคคลแต่ละคนในสังคมมีอิสระที่จะเลือกลูกน้องและยังมีอิสระในการกำหนดจำนวนบุคคลที่เขาจะมีความสัมพันธ์ด้วย มีอิสระในการเลือกว่า เมื่อใดจะสิ้นสุดความสัมพันธ์ ซึ่งในที่นี้จะเรียกว่า ความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์กับลูกน้อง และมีลักษณะพิเศษดังนี้

1. มีการใช้ประโยชน์ในทรัพย์สินร่วมกัน โดยแต่ละคนต่างช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
2. เนื่องจากลักษณะของการมีปฏิสัมพันธ์ของแต่ละคู่สัมพันธ์แตกต่างกัน จึงมีการให้ประโยชน์เป็นพิเศษต่อบางคนมากกว่าคนอื่น ๆ

3. ความสัมพันธ์เช่นนี้ มีลักษณะเปราะบาง เพราะขึ้นอยู่กับตัวบุคคลมากกว่าหลักการ ดังนั้นการจะรักษาเสถียรภาพของความสัมพันธ์ไว้ได้จะต้องมีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ต่อกันอย่างต่อเนื่อง บุคคลแต่ละคนต่างมีของที่อีกฝ่ายหนึ่งไม่มีและของที่ทั้งสองฝ่ายต่างมีนั้นเป็นสิ่งที่อีกฝ่ายหนึ่งต้องการ

4. ความสัมพันธ์นี้ ประกอบด้วยบุคคลเพียงสองคน ดังนั้นผลประโยชน์ที่แลกเปลี่ยนกัน จึงเป็นผลประโยชน์ที่เฉพาะเจาะจงเป็นการส่วนตัว เช่น การเอื้อผลประโยชน์ต่อกันระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งมีอำนาจที่จะให้ผลประโยชน์เฉพาะอย่างแก่พ่อค้าได้ และพ่อค้า ก็ให้สิ่งของหรือเงินเป็นการแลกเปลี่ยนต่อการได้รับสิทธิบางอย่างจากเจ้าหน้าที่นั้น ในส่วนที่

เกี่ยวข้องกับการเมืองนั้น ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางการเมือง ซึ่งมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างไปจากโครงสร้างทางการเมืองแบบกลุ่ม กล่าวคือ

1. ระบบนี้ขึ้นอยู่กับผู้นำแต่เพียงฝ่ายเดียว (ผู้อุปถัมภ์)
2. การก่อตัวและโครงสร้างของระบบ จะมีผู้นำเป็นจุดศูนย์กลางไม่ใช่กลุ่ม ผู้นำเป็นคนที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์
3. ความสัมพันธ์ในระบบนี้ เป็นความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง และเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนสองคน ในความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์และลูกน้องนี้ ถ้าจะมีความรู้สึกร่วมกันระหว่างลูกน้อง ก็เป็นเพราะว่า เขาต่างถือว่ามีนายคนเดียวกัน
4. ผลประโยชน์ที่ทำให้ผู้อุปถัมภ์และลูกน้องมีความสัมพันธ์ต่อกัน เป็นความสัมพันธ์เฉพาะเจาะจงมากกว่าผลประโยชน์รวมแบบกลุ่ม วัตถุประสงค์ที่ผู้อุปถัมภ์และลูกน้องคงความสัมพันธ์ต่อกันไว้ได้แก่ การแสวงหาผลประโยชน์ของแต่ละคน
5. ผลประโยชน์ที่แต่ละคนแสวงหา ผันแปรไปตามความแตกต่างทางฐานะและอำนาจ เช่น ผู้อุปถัมภ์ต้องการอำนาจ และชื่อเสียงเกียรติยศ ส่วนลูกน้องต้องการความคุ้มครองและเงินเป็นต้น
6. สายใยแห่งความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับลูกน้องแต่ละคน ขึ้นอยู่กับการตอบแทนซึ่งกันและกัน โดยแต่ละฝ่ายต้องพยายามทำให้อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า เขายังมีค่าแก่การที่เป็นผู้อุปถัมภ์หรือลูกน้อง
7. ความสัมพันธ์แบบนี้ มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงค่อนข้างสูง และไม่มั่นคง
8. ความสัมพันธ์แบบนี้ มักประกอบไปด้วย การมีลูกน้องมากมายหลายชั้น ตั้งแต่ชั้นที่ใกล้ชิดผู้อุปถัมภ์มากที่สุดไปจนถึงผู้ที่รู้จักคุ้นเคยกันเพียงเล็กน้อย ลูกน้องที่ใกล้ชิดเจ้านายมากก็มักจะมีลูกน้องของตนเองด้วย ดังนั้นเขาจึงเป็นผู้อุปถัมภ์ย่อยๆ เช่นกัน

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2528) ได้ศึกษา พฤติกรรมทางการเมืองของชาวนาในภาคเหนือของไทยพบว่า มีการใช้เส้นสายการอุปถัมภ์ของชาวบ้านในการแก้ปัญหาหรือสถานการณ์ต่าง ๆ ในการศึกษาครั้งนี้ ได้แยกบุคคลออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มผู้นำท้องถิ่น ที่มีผู้อุปถัมภ์ประกอบไปด้วย ข้าราชการ และพ่อค้าในเมืองที่มีอิทธิพล และกลุ่มชาวบ้านที่ยากจน ที่มีผู้อุปถัมภ์ประกอบไปด้วย ญาติพี่น้องในหมู่บ้านและผู้นำหมู่บ้าน จากการใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีกับคนภายนอกที่มีอำนาจ อิทธิพล ผู้นำท้องถิ่นสามารถใช้บทบาทในฐานะ

คนกลางในการเพิ่มพูนอำนาจ และฐานะของตน ในขณะที่หมู่บ้านได้รับผลกระทบจากพลังทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และการขยายตัวของบทบาทรัฐที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำท้องถิ่นกับคนภายนอกที่มีอิทธิพลนี้เป็นโครงสร้างแบบอุปถัมภ์ ที่ใช้ในการเสนอสิ่งเรียกร้องความต้องการซึ่งผลประโยชน์และเป็นโครงสร้างที่มีส่วนช่วยรักษาโครงสร้างชนชั้นในหมู่บ้านไม่ให้เปลี่ยนแปลงไป ในส่วนของชาวบ้านก็มีการรับรู้หรือตีความ กฎเกณฑ์ ปทัสถาน เงื่อนไขและข้อจำกัดต่าง ๆ ในแต่ละสถานการณ์ และได้ใช้เส้นสายหรือเครือข่ายความสัมพันธ์กับผู้อุปถัมภ์มากกว่าหรือนอกเหนือไปจากการใช้กลไกทางการเมือง ที่เป็นทางการในการแก้ปัญหาต่าง ๆ จากนั้นจึงแสดงพฤติกรรมในลักษณะที่เป็นการปกป้องผลประโยชน์ของตนเอง และผลประโยชน์ของคนอื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเขา ชาวบ้านต้องระวังเกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่เขามีต่อผู้อื่น พฤติกรรมทางการเมืองที่เป็นทางการแบบเปิดเผย อาจทำให้สูญเสียความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีมาแต่เดิม สำหรับคนยากจนซึ่งต้องพึ่งพาคนที่ร่ำรวยกว่า สิ่งนี้บังคับให้เขาต้องหันไปใช้วิธีการส่วนตัวในการแก้ปัญหามากกว่าวิธีการที่เป็นทางการ ภาวะจำกัดต่าง ๆ เป็นแรงกดดันให้ชาวบ้านต้องใช้การเมืองแบบส่วนตัว และแสวงหาความคุ้มครองจากคนที่มีสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมเหนือกว่า สภาพการณ์เช่นนี้ส่งเสริมและรักษาให้มีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในหมู่บ้าน ความสัมพันธ์แบบส่วนตัวนี้ เกิดจากการแลกเปลี่ยนความต้องการต่าง ๆ ระหว่างผู้นำหมู่บ้านกับข้าราชการและผู้นำทางธุรกิจในเมือง ระบบอุปถัมภ์นี้เป็นรูปแบบใหม่ของระบบอุปถัมภ์ที่มีมาในอดีต ภายใต้สภาพการณ์ที่มีทรัพยากร ผลประโยชน์ใหม่ ๆ เกิดขึ้น เช่น โครงการพัฒนาหมู่บ้านต่าง ๆ ความสัมพันธ์ทางพรรคการเมือง อำนาจหน้าที่ของข้าราชการที่เพิ่มขึ้น ชาวบ้านและผู้นำหมู่บ้านได้มีความสัมพันธ์แลกเปลี่ยนกันอย่างใกล้ชิดกับข้าราชการ และนักการเมืองในระดับจังหวัด และระดับสูงขึ้นไป ในลักษณะที่ว่า ข้าราชการและนักการเมืองให้เงิน งาน และความช่วยเหลือต่าง ๆ แก่ชาวบ้าน ในขณะที่ชาวบ้านให้คะแนนเสียงเลือกตั้ง และการบริการส่วนตัวรวมทั้งการสนับสนุนต่าง ๆ แก่ข้าราชการ และนักการเมือง ระบบการแลกเปลี่ยนนี้แสดงให้เห็นถึงการประสานประโยชน์กันระหว่างผู้นำหมู่บ้านกับข้าราชการและผู้นำทางการค้า ในการฉวยประโยชน์จากทรัพยากรของหมู่บ้าน และเป็นการเอาตัวเขาเปรียบชาวบ้านที่ยากจน การกระทำเช่นนี้ ช่วยสนับสนุนให้มีความไม่เท่าเทียมกันในการควบคุมความมั่งคั่ง และอำนาจในหมู่บ้าน ภายใต้โครงสร้างทางการเมืองของหมู่บ้านเช่นนี้ ชาวบ้านที่ยากจนมักจะถูกบีบบังคับให้มีพฤติกรรมทางการเมืองที่เฉื่อยชา หรือไม่ก็แสวงหาความคุ้มครอง โดยการยอมเป็นผู้รับการอุปถัมภ์หรือลูกน้องของผู้นำหมู่บ้านและคนภายนอกที่มีอิทธิพล ในระดับประเทศแล้วระบบ

อุปถัมภ์เช่นนี้ เป็นโครงสร้างการส่งผ่านความต้องการทางการเมืองแบบไม่เป็นทางการ การเมืองระบบอุปถัมภ์นี้ มีผลขัดต่อการพัฒนาทางการเมืองของประเทศยิ่งระบบการเมืองไทยมีการขยายตัว ของระบบราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การส่งเสริมให้ประชาชนแสดงออกถึงความต้องการด้านต่างๆ ในวิถีทางที่เป็นทางการ สถาบันทางการเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการบริหารและระเบียบหลักเกณฑ์ต่างๆ ของทางราชการ ก็ยังมีลักษณะตายตัวและไม่ค่อยมีประสิทธิภาพมากกว่า ระบบอุปถัมภ์จึงมีส่วนบั่นทอนประสิทธิภาพของสถาบันและกระบวนการทางการเมืองแบบประชาธิปไตยไปด้วยในเวลาเดียวกัน

2. แนวคิดเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยน

George Homans (อ้างใน มงคล หวังสุขใจ , หน้า 71) อธิบายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลว่า เกิดขึ้นเนื่องจากมีผลประโยชน์เป็นแรงจูงใจในการแสดงพฤติกรรมต่อกัน คนจะคำนึงถึงผลได้และผลเสียที่จะเกิดขึ้น โดยใช้ประสบการณ์ในอดีตเป็นตัวกำหนด ความสัมพันธ์จะยังคงดำเนินต่อไปตราบใดที่บุคคลประเมินว่าส่วนที่ได้มากกว่าส่วนที่เสีย แต่ถ้าประเมินแล้วการแลกเปลี่ยนนั้นไม่คุ้มค่า ความสัมพันธ์นั้นอาจสิ้นสุด หรือเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากเดิม ผลดีในที่นี้ อาจหมายถึงความสุข ความพอใจ เกียรติยศชื่อเสียง เงินทอง ความมีหน้ามีตา หรืออะไรก็ได้ที่ถือว่าให้ผลในทางบวก ถ้าพิจารณาตามแนวคิดนี้น่าจะเชื่อได้ว่า รางวัลยิ่งมาก คนจะยิ่งแสดงพฤติกรรมนั้นมากขึ้น แต่ก็มีตัวอย่างมากมายที่รางวัลยิ่งมากค่ากลับยิ่งลดลง คนเกิดความเฉยเมยชินชาต่อพฤติกรรมไม่ยินดียินร้าย หรือบางคนได้รางวัลแล้วก็หยุดพฤติกรรมเดิมไม่แสดงพฤติกรรมนั้นต่อไป

Peter M.Blue (อ้างใน วีรชัย กระต่ายทอง, 2539) ได้เสนอทฤษฎีการแลกเปลี่ยน ซึ่งได้ให้ความหมายของการแลกเปลี่ยนทางสังคมว่า เป็นการกระทำโดยสมัครใจของบุคคลที่ถูกจูงใจโดยผลตอบแทนที่คาดว่าจะได้รับจากผู้อื่น บุคคลกระทำการใดก็ตามย่อมมุ่งหวังผลกำไรหรือรางวัลตอบแทนจากการมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ จึงเป็นกลไกอันหนึ่ง ที่ทำให้สายสัมพันธ์ระหว่างบุคคลดำรงอยู่ได้ และช่วยให้ขยายของความสัมพันธ์ขยายกว้าง อย่างไรก็ตามการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กับผู้อื่นนั้นดำเนินอยู่ภายใต้การเสี่ยง และความไม่แน่นอน คนเราจึงต้องสร้างข้อผูกมัดและความเชื่อถือในสายสัมพันธ์ขึ้นมา ความเชื่อถือซึ่งกันและกันในสายสัมพันธ์จะเพิ่มมากขึ้น ก็ต่อเมื่อคู่สัมพันธ์มีการสนองตอบข้อผูกมัดที่มีต่อกันมากขึ้น และความเชื่อถือซึ่งกันและกันที่เพิ่มขึ้นนี้ จะทำให้สายสัมพันธ์ที่มีต่อกันแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ข้อเสนอประการหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็คือ เมื่อบุคคลหนึ่งมีการแลก

เปลี่ยนผลประโยชน์กับอีกบุคคลหนึ่งมากขึ้น เขายอมรู้สึกผูกพันที่ต้องตอบแทนผลประโยชน์มากขึ้น และมีสายสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น การแลกเปลี่ยนและตอบแทนผลประโยชน์ เป็นการลงทุนทางสังคมอย่างหนึ่งเรียกว่า การพึ่งพาอาศัยใจไว้วาง ซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกผูกพันที่มีต่อกัน (Commitment) และความผูกพันนี้กลับมีส่วนช่วยส่งเสริมให้เกิดความเชื่อถือและข้อผูกมัดทางใจที่มีต่อกันมากขึ้น ซึ่งจะมีผลกระทบต่อกฎพฤติกรรมในอนาคต ข้อเสนออีกประการหนึ่งในเรื่องนี้คือ เมื่อบุคคลมีความผูกพันกับสายสัมพันธ์หนึ่งๆ มากเท่าใด เขาก็จะอุทิศเวลาและกำลังกายกำลังใจมาเพื่อปกป้องรักษาสายสัมพันธ์นั้นมากขึ้นเท่านั้น อย่างไรก็ตามหากมีผู้ละเมิดปทัสถานของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ บุคคลนั้นก็จะถูกลงโทษ

ดวงลักสม์ พันธลำไย (2529) ได้เสนอไว้ว่า ความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนจะนำมาสู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ในกรณีที่ว่าฝ่ายหนึ่งไม่มีสิ่งใดตอบแทนหรือตอบแทนได้น้อยกว่า ซึ่งฝ่ายที่ตอบแทนน้อยกว่าจะให้การยอมอยู่ใต้อำนาจ (Compliance) เป็นการแลกเปลี่ยน นั่นคือ ผู้มีทรัพยากรน้อยกว่า จะให้การยอมอยู่ใต้อำนาจของผู้มีทรัพยากรมากกว่า "อำนาจ" ในลักษณะนี้จึงหมายถึง "การที่คน ๆ หนึ่ง หรือ กลุ่มหนึ่ง สามารถให้รางวัลแก่ผู้ปฏิบัติตาม และลงโทษผู้ไม่ปฏิบัติตามได้" ซึ่งระดับการยอมอยู่ใต้อำนาจนี้ขึ้นอยู่กับว่า ฝ่ายที่ตอบแทนได้น้อยกว่ามีทางเลือกอื่นๆ ที่ทำให้ไม่ต้องตกอยู่ใต้อำนาจหรือไม่ หรือสามารถรวมตัวกันเพื่อต่อรองกับผู้ที่มีอำนาจได้หรือไม่ และเงื่อนไขประการสุดท้ายคือ เขาสามารถ ลดความต้องการดังกล่าวของตนเอง เพื่อจะได้ไม่ต้องพึ่งพาผู้ที่มีอำนาจได้มากนักเพียงใด นอกจากนี้ผู้ที่มีสถานภาพสูงกว่า จะให้ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ แก่ผู้ที่มีสถานภาพต่ำกว่า เพื่อแลกเปลี่ยนกับความเคารพนับถือและการยอมอยู่ใต้อำนาจของอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งบุคคลเหล่านี้ จะทำหน้าที่ช่วยเหลือผู้ที่มีสถานภาพสูง ในการแข่งขันแย่งชิงความเป็นใหญ่ในกลุ่ม

ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (อังใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข , 2525) ได้อธิบาย การจัดระเบียบทางสังคมที่แตกต่างกับทฤษฎีอื่นๆ คือ

1. ในสถานการณ์ใดๆ ที่ถูกกำหนดขึ้น ระบบหรือองค์การใดๆ จะแสดงพฤติกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นผลจากการที่ได้รับรางวัลมากที่สุด และถูกลงโทษน้อยที่สุด
2. บุคคลในระบบสังคม จะกระทำซ้ำสำหรับพฤติกรรม ซึ่งพิสูจน์แล้วว่า ได้รับรางวัลในอดีต

3. บุคคลในระบบสังคม จะกระทำซ้ำสำหรับพฤติกรรมในสถานการณ์ซึ่งคล้ายคลึงกันที่พฤติกรรมได้รับรางวัล
4. การเสนอสิ่งเร้าที่เกิดขึ้นในอดีตเกี่ยวกับรางวัลจะเป็นที่ยอมรับในระบบสังคม
5. การกระทำซ้ำของพฤติกรรมจะเกิดขึ้นเพียงเท่าที่เขายังคงได้รับรางวัลอยู่
6. บุคคลในระบบสังคม จะแสดงอารมณ์ออกมา ถ้าพฤติกรรมซึ่งครั้งก่อนได้รับรางวัลหรือไม่ทำเมื่อพฤติกรรมในอดีตไม่เคยได้รับรางวัล
7. บุคคลยังจะแสดงพฤติกรรมที่ได้รับรางวัล จากการแสดงพฤติกรรมที่เฉพาะเจาะจง แต่กลับน้อยลงเมื่อพฤติกรรมไม่ได้รางวัลและยังทำให้บุคคลแสวงหาพฤติกรรมอื่นเพื่อหารางวัลต่อไป

จากแนวคิดเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนเหล่านี้ พอจะกล่าวสรุปได้ว่า เนื่องจากการที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม มีการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันและด้วยเหตุที่มนุษย์แต่ละคนเกิดมามีความแตกต่างกันในเกือบจะทุกด้าน จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์ต่อกันในลักษณะการแลกเปลี่ยนขึ้น เพื่อได้มาในสิ่งที่ตนเองไม่มีและต้องการจะได้โดยแลกกับผู้อื่นในสิ่งที่ตนเองมีอยู่ ซึ่งจะดำเนินอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่แตกต่างกันไปตามผลประโยชน์ ที่แต่ละคนคิดว่าตัวเองน่าจะได้และขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของแต่ละฝ่ายด้วย ซึ่งจุดสำคัญของการแลกเปลี่ยน จะอยู่ที่ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อทางเลือก และผลของพฤติกรรมที่จะย้อนกลับมาสู่ตนเอง ทั้งในปัจจุบันและการตัดสินใจในอนาคตด้วย

3. ขนชั้นทางสังคม

งานการศึกษาสังคมไทยที่ได้แสดงให้เห็นว่า สังคมไทยได้มีการจัดแบ่งชนชั้นทางสังคมเช่น ในการศึกษาสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2416 ของม.ร.ว.อดิชน ะพีพัฒน์ ที่ได้กล่าวถึงเรื่องชนชั้นว่า สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้มีการแบ่งบุคคลออกเป็น 2 ขนชั้น หรือ 2 ฐานันดร อันได้แก่ ขนชั้นปกครองที่ประกอบด้วย เจ้า และนาย และชนชั้นที่ถูกปกครอง อันประกอบด้วยไพร่ และทาส อาจเรียกได้ว่า ขนชั้นนาย และชนชั้นไพร่ ซึ่งมีความแตกต่างกันอย่างมากระหว่างคนสองชนชั้นนี้ ดังที่ปรากฏในคำพังเพยว่า “สำเนียงบอกภาษา กิริยาบอกระกูล” จากการ สังเกตกิริยามารยาทของบุคคลในสมัยนั้น คนไทยเราจะสามารถบอกได้ว่า บุคคลนั้นอยู่ในชนชั้นใดและที่สำคัญอำนาจทางการเมือง การควบคุม

กำลังไพร่พล และความมั่งคั่ง รวมทั้งศักดินาเป็นบรรทัดฐานที่สำคัญ อันแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างทางฐานะของคนในสังคมไทย

ชยันต์ วรรธนะภูติ (2537) เสนอแนวคิดที่ว่า “ชนชั้นทางสังคม” หมายถึง กลุ่มคนที่ครองฐานะและบทบาท ในความสัมพันธ์ของการผลิตที่แตกต่างหรือตรงข้ามกัน โดยมีฐานคิดที่ว่า ความสัมพันธ์ดังกล่าว นำไปสู่การเอาเปรียบและการขูดรีดผลผลิตส่วนเกิน เนื่องจากฝ่ายชนชั้นหนึ่งเป็นผู้ครอบครองปัจจัยในการผลิต ซึ่งทำให้มีอำนาจเหนืออีกชนชั้นหนึ่งที่เป็นผู้ไร้ปัจจัยในการผลิต ผู้ที่อาศัยแนวคิดเช่นนี้ จะต้องอธิบายให้เห็นบริบททางประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ทางชนชั้น โดยการแบ่งช่วงเวลา หรือแบ่งวิธีการผลิต (Mode of Production) ออกเป็นช่วง เพื่อให้เห็นบริบทของการพัฒนาทางชนชั้น และจำแนกลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน หลังจากนั้นจึงใช้แนวคิดเรื่องชนชั้นเป็นจุดเริ่มในการจำแนกกลุ่มคนอื่น ๆ ที่อยู่ระหว่างชนชั้นทั้งสอง ดังจะเห็นได้จากกรณีของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่จำแนกชนชั้นในบ้านสันโป่ง อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ ออกเป็น 5 ชนชั้น คือ ชาวนารับจ้าง ชาวนาจน ชาวนากลาง ชาวนารวย และเกษตรกรนายทุน ดังนั้น การจะจำแนกประเภท หรือกลุ่มคนในชุมชนหมู่บ้านอย่างละเอียดสะท้อนให้เห็นความหลากหลายทางชนชั้น แต่อยู่ในมิติของการผลิตเพียงด้านเดียว

สุภางค์ จันทวานิช (2534) ได้เสนอไว้ว่า สังคมไทยแต่เดิมแบ่งออกเป็น 4 ชนชั้น ได้แก่ เจ้า ขุนนาง ไพร และทาส ระบบศักดินาเป็นตัวกำหนดชั้นทางสังคม เพราะเป็นตัวจำแนกสถานภาพตามกำลังไพร่ที่อยู่ใต้การปกครอง พระสงฆ์ และชาวจีนอพยพ ไม่อยู่ในระบบการเกณฑ์แรงงาน ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ คนไทยเชื่อว่า การที่คนมีฐานะแตกต่างกันเป็นเพราะผลกรรมในอดีต การสร้างบุญกุศลทำให้เกิดอำนาจพิเศษ ซึ่งช่วยให้ได้อยู่ในชั้นที่สูงกว่าผู้อื่น ชนชั้นกลางในสังคมไทยเริ่มเกิดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อมีชาวจีนอพยพเข้ามาเป็นผู้ประกอบการและมีวัฒนธรรมเฉพาะแบบของตน ในสังคมปัจจุบันอาจแบ่งช่วงชั้นทางสังคมออกเป็น 3 ชนชั้นได้แก่ ชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นล่าง ชนชั้นสูงมักเป็นข้าราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ และเอกชน ส่วนชนชั้นล่างส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร กรรมกร และช่างฝีมือ สำหรับการเลื่อนชั้นทางสังคมมีทั้งการเลื่อนขึ้นและเลื่อนลง การเลื่อนขึ้นมักเกิดในกลุ่มอาชีพค้าขาย - บริการ การเลื่อนลงมักเกิดในกลุ่มอื่นโดยเฉพาะในกลุ่มอาชีพเกษตรกร คนจีนอพยพซึ่งเป็นผู้ทำการค้าขาย จึงได้เลื่อนชั้นทางสังคมสูงขึ้นและผสมกลมกลืนกับคนไทยโดยง่าย ในอดีต การศึกษามีส่วนช่วยให้คนได้เลื่อนชั้นทางสังคม แต่ปัจจุบันการศึกษาทำหน้าที่รักษาโครงสร้างชนชั้นแบบเดิม ในกลุ่มชน

ชั้นสูงส่วนใหญ่เป็นผู้จบการศึกษาระดับปริญญาตรี และไม่ค่อยมีภูมิหลังเป็นเกษตรกร ถ้ามีก็เป็นส่วนน้อย ในกลุ่มชนชั้นล่าง เมื่อพิจารณาจากกลุ่มที่เป็นคนงาน กรรมกร พบว่ามีการศึกษาน้อย อย่างไรก็ตาม คนในแต่ละชั้นก็พึงพอใจในสภาพของตน แต่ยังคงหวังที่จะเปลี่ยนฐานะให้สูงขึ้นในรุ่นลูกหลาน ด้วยการให้การศึกษาที่สูงขึ้น

งามพิศ สัตย์สงวน (2532) กล่าวว่า สังคมที่มีการจัดช่วงชั้นทางสังคม เป็นสังคมที่มีความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมและทางเศรษฐกิจอย่างเป็นทางการและถาวร เนื่องมาจากความแตกต่างกันในเรื่องต่าง ๆ เช่น มาตรฐานการครองชีพ ความมั่นคงของชีวิต เกียรติยศ อำนาจทางการเมือง และโอกาสของชีวิต ความแตกต่างกันในมิติดังกล่าวมักถูกวิเคราะห์โดยใช้มโนภาพของ “ อำนาจ ความมั่งคั่ง และเกียรติคุณ ” โดยที่อำนาจ เป็นความสามารถที่จะทำให้เกิดผลกระทบอย่างจริงจังต่อตนเองต่อมนุษย์คนอื่น ๆ และต่อสิ่งอื่น ๆ ส่วนความมั่งคั่งเป็นการสะสมทรัพย์สินต่าง ๆ หรือการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต นักสังคมศาสตร์จำนวนมากเชื่อว่า ความมั่งคั่งเป็นด้านที่สำคัญที่สุดของการจัดช่วงชั้นและเป็นพื้นฐานรองรับมิติอื่น ๆ เช่น อำนาจ และ เกียรติคุณ และในส่วนของเกียรติคุณหรือเกียรติทางสังคมนั้น ส่วนใหญ่จะดูจากฐานะอาชีพ ในสังคมที่ซับซ้อนหรือสังคมสมัยใหม่ จะมีอาชีพเฉพาะอย่างมากมายที่แตกต่างกันออกไป ซึ่ง อาชีพเหล่านี้ จะถูกจัดให้มีระดับสูงต่ำแตกต่างกันไปตามปัจจัยหลายประการ เช่น ประเภทของงาน รายได้ ชื่อเสียง และเกียรติภูมิที่มีอยู่ในอาชีพที่ต่างกันจะสัมพันธ์กับอำนาจที่มีอยู่ในอาชีพนั้นๆด้วย

สำหรับการจัดช่วงชั้นทางสังคมมีรูปแบบพื้นฐาน 2 อย่าง คือ วรณะ และชนชั้น ในระบบชนชั้น ชนชั้นที่ต่างกันไม่ได้แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด แต่เป็นรูปแบบที่ต่อเนื่องกันไปเรื่อยๆการเคลื่อนที่ทางสังคม คือ เคลื่อนที่จากชนชั้นหนึ่งไปอีกชนชั้นหนึ่ง เป็นไปได้ที่ในสังคมไทยมีระบบชนชั้นแบบเปิด หมายความว่า สถานภาพทางสังคมของคนแต่ละคนขึ้นอยู่กับอาชีพ การศึกษา แบบชีวิต และโอกาสของชีวิต บัณฑิตชนจะมีโอกาสเคลื่อนที่ทางสังคมให้สูงขึ้นได้ ระบบชนชั้นที่เปิดในสังคมไทยเราเป็นส่วนหนึ่งของปรัชญาการศึกษาที่ว่า คนทุกคนควรมีโอกาสชีวิตเท่า ๆ กัน ในการเคลื่อนที่ทางสังคมให้สูงขึ้น แต่หลักการดังกล่าวขัดกับความเป็นจริงในสังคมและช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนกว้างมาก

ในสังคมมนุษย์นั้นความไม่เท่าเทียมกันเป็นสิ่งที่มานานแล้ว และมีอยู่ทั่วไปทุกแห่งหน สังคมทุกสังคมที่มนุษย์เรารู้จักไม่ว่าจะเป็นสังคมในอดีตหรือปัจจุบันก็ตาม ได้มีการแจกจ่ายสิ่งของ และบริการต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่น้อย และมนุษย์ต้องการในลักษณะที่ไม่เท่าเทียมกัน ตำแหน่งต่าง ๆ ในสังคมถูกประเมินค่าในแง่ของความสำคัญที่มีต่อสังคม การประเมินค่าทำ

โดยจัดเอาจากความรู้สึก หรือสิ่งที่เห็นได้ทั่วไปเป็นสำคัญ ตำแหน่งต่าง ๆ จึงได้รับจำนวน สิ่งของ และบริการต่างๆ ควบคู่กับตำแหน่งในสังคมที่มากน้อยแตกต่างกันออกไป ในสังคม มนุษย์มิได้มีแต่เพียงคนมารวมกลุ่มกันเท่านั้น แต่บุคคลในสังคมยังได้ถูกแบ่งออกเป็นชั้น ๆ โดยมองจากสถานภาพของบุคคลนั้น ๆ บุคคลที่มีฐานะทางสังคมคนละชั้นจะมีความไม่เท่า เทียมกันในสิทธิหน้าที่ความรับผิดชอบ อำนาจ อิทธิพล แบบแผนในการดำเนินชีวิต ตลอดจน ความสะดวกสบายในด้านต่างๆ แตกต่างกันไป ซึ่งความไม่เท่าเทียมกันในสิ่งเหล่านี้ ได้มีผล ทำให้โอกาสในชีวิตของแต่ละคนนั้นแตกต่างกันไปตามความได้เปรียบเสียเปรียบกว่ากันใน สังคมนั้น ๆ การจัดช่วงชั้นทางสังคม จึงเป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่ในสังคมมนุษย์ทุกแห่ง

Bredemeier กับ Stephenson (อ้างใน อุบล เสถียรปภินทรณ์ , 2528) ได้ใช้ ตัวแปรหรือปัจจัยในเรื่อง การเป็นเจ้าของสินค้าทางเศรษฐกิจ การมีอำนาจทางการเมือง และ การมีเกียรติภูมิในสังคม พิจารณาการจัดลำดับชั้นทางสังคมโดยให้ความหมายในเรื่อง การจัดลำดับชั้นทางสังคมว่า เป็นความไม่เท่าเทียมกันในเรื่องดังต่อไปนี้ คือ

1. ความไม่เท่าเทียมกันทางด้านเศรษฐกิจ หมายถึง ไม่เท่าเทียมกันในเรื่องการ กระจายสินค้าและบริการ ไปสู่สมาชิกในสังคม อันยังผลให้เกิดความแตกต่างในเรื่องตำแหน่ง ทางเศรษฐกิจของบุคคล โอกาสความก้าวหน้าในชีวิต ตลอดจนประสบการณ์ทางสังคมและ วัฒนธรรม นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดความแตกต่างในเรื่อง ทักษะคติ ค่านิยม และทรัพยากร ทางเศรษฐกิจที่มีผลต่อโอกาสที่จะพัฒนาความรู้ ความชำนาญและความสามารถของบุคคล ดังนั้นบุคคลในสังคมจึงมีความแตกต่างกันเพราะมีสิ่งที่กล่าวแล้วข้างต้นไม่เท่าเทียมกัน

2. ความไม่เท่าเทียมกันทางด้านเกียรติภูมิ หมายถึง การประเมินความหมายของ สถานภาพและบทบาท ต่างๆ ทางสังคมในลักษณะสูงต่ำไม่เท่ากัน คนที่มีตำแหน่ง หรือลำดับ ชั้นทางเกียรติภูมิไม่เท่าเทียมกัน มักจะมีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน ความแตกต่างที่เกิดขึ้น อาจมองในแง่การแต่งกาย กิริยาท่าทาง คำพูด แบบแผนการบริโภค การใช้เวลาว่าง ฯลฯ

3. ความไม่เท่าเทียมกันทางด้านอำนาจ หมายถึง ความไม่เท่าเทียมกันในเรื่อง ของ การ กระจายประสิทธิภาพของคนที่จะทำตามแนวทางที่ต้องการ และไม่ว่าจะด้วยวิธีใดก็ตาม ประสิทธิภาพในที่นี้มีความหมายทั้งในด้าน การจะเอาอะไรจากคนอื่น และการทำให้คนอื่นยอมรับสิ่งที่เราต้องการให้รับ การมีอำนาจปรากฏในหลายๆลักษณะเช่น การมี อำนาจในทางผิดกฎหมาย มีอำนาจในการต่อรอง มีอำนาจทำตามหน้าที่ที่มีอยู่ เป็นต้น

ผจญจิตต์ อธิคมนันทะ (2525) กล่าวว่า ชนชั้นทางสังคม ประกอบด้วยจำนวน คนซึ่งมีสถานภาพโดยเท่าเทียมกันในสังคมในแต่ละชั้นซึ่งเราถือว่าเป็นเรื่องทั่ว ๆ ไป ตาม ความคิดนี้ใช้กับกลุ่มคนซึ่งถูกแบ่งเป็นกลุ่มต่างๆซึ่งได้แก่ ชนชั้นสูง ซึ่งเป็นพวกที่มีสถานภาพ สูงและมีเกียรติ ชนชั้นกลาง และชนชั้นต่ำ ซึ่งเป็นพวกที่มีสถานภาพต่ำสุด และมีเกียรติ น้อย ส่วนเกณฑ์ที่ใช้วัดชนชั้นของสังคม มีดังนี้

1. เกียรติยศ , ศักดิ์ศรีของครอบครัว เกียรติยศ ศักดิ์ศรีของครอบครัว เป็นสิ่งซึ่ง ตกทอดมาถึงลูกหลาน นับเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งซึ่งใช้เป็นเกณฑ์ในการวัด โดยเฉพาะใน ชุมชนที่คนในถิ่นเหล่านั้นรู้จักกันเป็นอย่างดี

2. อาชีพ อาชีพมีส่วนในการวางรากฐานในตำแหน่งทางสังคมของบุคคล โดยไม่ คำนึงถึงพื้นฐานของครอบครัว ซึ่งมีตัวอย่างจากบุคคลผู้อยู่ในตำแหน่งทางการเมืองนักการทูต หนายความ ฯลฯ

3. ความเป็นเจ้าของความมั่งคั่ง ความมั่งคั่งที่บุคคล, ครอบครัวเป็นเจ้าของและ เป็นที่ยอมรับของสังคม เป็นสิ่งที่จะบ่งบอกว่าบุคคล จะอยู่ในชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งของสังคม

4. ความเป็นเจ้าของในอำนาจ C. Wright Mills เชื่อว่า บุคคลถูกจำแนก โดย ขึ้นกับตำแหน่งในโครงสร้างแห่งอำนาจของปัญญาชน ซึ่งมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคล ทั่ว ๆ ไป พวกชนชั้นกลางเป็นทั้งผู้ให้การตัดสินใจและพฤติกรรมตามระเบียบ พวกชนชั้นต่ำ เป็นผู้ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ ทั้งความเป็นเจ้าของความมั่งคั่ง และอำนาจจะมีส่วนสัมพันธ์กัน เมื่อมีเงินก็มีอำนาจไปด้วยนั่นเอง

5. การมีเวลาว่าง พวกชนชั้นสูงซึ่งประกอบด้วย บุคคลผู้ซึ่งมีเวลาว่างอย่างเพียงพอ เนื่องจากความอุดมด้วยทรัพย์ การสังเกตของส่วนสัมพันธ์กับความจริงที่ว่า คนซึ่งสามารถมี เวลาว่างและใช้เวลากับงานอดิเรก จะได้รับเกียรติได้รับการยกย่องจากสังคมในบางส่วนของ สังคมชั้นสูง บุคคลผู้ซึ่งทำแต่งงานแม้จะอยู่ในตำแหน่งสูงบางครั้งก็ไม่อยู่ในชนชั้นสูง เพราะ เหตุที่ว่าขาดเวลาว่างเพื่อมีงานอดิเรก

6. สภาพการศึกษาและการประสบความสำเร็จโดยความสามารถของบุคคลใด ๆ การศึกษามีส่วนสำคัญอย่างยิ่ง และใช้เป็นเครื่องตัดสินสถานภาพของบุคคล โดยเฉพาะ อย่างยิ่งในสังคมที่กำลังพัฒนาการใช้ความสามารถอย่างแท้จริงของบุคคลเป็นสิ่งจำเป็น อย่างยิ่ง เพื่อที่จะทำให้สังคมเจริญก้าวหน้าตามที่ต้องการ

7. ถิ่นที่อยู่อาศัยและมาตรฐานการครองชีพ ถิ่นที่อยู่ของชนชั้นแต่ละชนชั้นจะ แตกต่างกันไปและไม่ปะปนกัน แบบแผนชีวิตความเป็นอยู่ของชนชั้นต่างกันก็จะต่างกันไปด้วย

โดยที่ชนชั้นหนึ่ง ๆ จะมีแบบแผนชีวิตของตนคล้ายคลึงกันในชนชั้นเดียวกัน และจะต่างกับชนชั้นอื่น ลักษณะวัฒนธรรมทางวัตถุ มีส่วนใช้ในการดูความแตกต่างของชนชั้น เช่น รถยนต์ก็เป็นสิ่งหนึ่งซึ่งใช้วัดความแตกต่างของชนชั้น

8. รสนิยม จะเป็นเกณฑ์อันหนึ่งซึ่งช่วยพิจารณาได้ว่า บุคคลอยู่ในชั้นใดของสังคม เช่น การแต่งกาย การใช้สิ่งของ การฟังเพลง ฯลฯ

9. การแสดงตนและการยอมรับ การแสดงออกและการกระทำของบุคคลใด ๆ ย่อมจะเป็นเครื่องชี้บอกถึง การอยู่ในชนชั้นใด หรือเป็นการยอมรับของชนชั้นนั้นหรือไม่ หมายถึง การแสดงตนให้ถูกต้องตามชนชั้นที่ตนอยู่และเป็นที่ยอมรับของชนชั้นนั้นๆ

เกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้ จะต้องใช้ประกอบกับเพื่อศึกษาถึงบุคคลใดจะอยู่ในช่วงชั้นใด ซึ่งมักจะมีความสอดคล้องกัน เช่น การที่บุคคลมีการศึกษาสูง จะมีอาชีพการงานที่ก้าวหน้า หรือมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีสุขสบายเป็นที่ยอมรับของบุคคลในสังคม ฯลฯ

ชนชั้นทางสังคม เป็นเหมือนวิถีชีวิตของบุคคลเหล่านั้น ตำแหน่งชั้นของบุคคล กลายเป็นวิถีชีวิตของเขา โดยมีอิทธิพลต่อรูปแบบของทัศนคติและค่านิยม ความคิดทางการเมือง พฤติกรรมทั่วไปของเขา สิ่งที่จะแสดงให้เห็นก็คือ

1. ความแตกต่างของชนชั้นในจำนวนเด็กที่เกิดในครอบครัวต่าง ๆ ซึ่งเขาจะมีวิถีชีวิตตามแบบของครอบครัวของเขาซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ของเขาเอง
2. ชนชั้นจะแตกต่างกัน เนื่องจากค่านิยมซึ่งขึ้นกับการศึกษาในระดับต่าง ๆ
3. จะมีความสัมพันธ์กันระหว่างตำแหน่งของชนชั้นและพฤติกรรมทางการเมือง
4. การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนาจะผูกพันกับชนชั้นหนึ่ง ๆ ของสังคม
5. ชนชั้นทางสังคมใหญ่ ๆ อันได้แก่ ชนชั้นสูง ชั้นกลาง ชั้นต่ำ แต่ละชั้นมีแนวโน้มในการประพฤติตามบรรทัดฐานและระบบค่านิยมที่เข้มงวดอย่างมีความสุข ความพอใจต่างกันไป

แจ๊ค เอ็ม. พอตเตอร์ (2525) ได้ทำการศึกษา โครงสร้างสังคมของชาวนาไทย พบว่า สังคมไทยในภาคเหนือจะมีปัจจัยสำคัญในการแบ่งชนชั้นนั่นก็คือ การถือครองที่ดิน พอตเตอร์กล่าวว่า ถ้าจะจัดครอบครัวในหมู่บ้านเชียงใหม่ตามสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละครอบครัวแล้ว ก็จะสามารถจัดแบ่งกลุ่มคนได้ดังนี้ 1) ครอบครัวเจ้าของที่ดิน หมายถึง บรรดาผู้ที่มิได้ทำนาด้วยตนเอง แต่มีที่ดินมากพอที่จะมีรายได้ด้วยการให้เช่า และมีกิจการอื่นๆ ร่วมด้วยเช่น กิจการโรงสีข้าว ให้กู้ยืมเงิน 2) ชาวนาร่ำรวย หมายถึง ครอบครัว

ที่มีที่ดินมากกว่าอัตราตัวเฉลี่ยและอาจให้เช่าที่นาบางส่วน พวกนี้เป็นกลุ่มที่มีฐานะดีกว่าครอบครัวส่วนมากในหมู่บ้าน แต่ต้องทำงานในนา และไม่มีสมบัติมากเท่าพวกเจ้าของที่ดิน 3) ชาวนาชั้นกลาง เป็นพวกทำนาที่มีที่ดินเพียงพอแก่การเลี้ยงตัว และสามารถเลี้ยงชีพได้ด้วยที่ดินทำกินอย่างเดียว 4) ชาวนายากจน เป็นพวกที่ไม่มีที่ดินหรือเช่าที่ดิน ซึ่งไม่เพียงพอแก่การเลี้ยงชีพในระดับต่ำที่ยอมรับกันในหมู่บ้าน พวกเขาจำเป็นต้องหารายได้เสริมรายได้จากการทำนาด้วยการเป็นแรงงาน ทั้งในภาคการเกษตร และที่ไม่เกี่ยวกับการเกษตร 5) ผู้ใช้แรงงานไร้ที่ดิน เป็นครอบครัวในหมู่บ้านที่ไม่มี และไม่เช่าที่ดินตรงตามชื่อที่เรียก และเป็นพวกที่ดำเนินชีวิตด้วยการทำงานให้กับครอบครัวที่มีที่ดินในหมู่บ้านหรือทำงานทำนอกหมู่บ้าน

กล่าวโดยสรุปแล้ว ชนชั้นทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทยนั้น ไม่ได้มีเส้นแบ่งแยกที่แน่นอนชัดเจน แต่เนื่องด้วยบุคคลแต่ละคนมีความแตกต่างกันในหลายๆ ด้าน รวมทั้งความเชื่อของคนไทยที่ว่า เรามีบุญวาสนาที่สะสมมาไม่เหมือนกัน จึงทำให้อยู่ในชั้นที่ต่างกันซึ่งจะสัมพันธ์กับเรื่องเศรษฐกิจด้วย เช่น คนมีบุญมากก็จะเกิดในกองเงินกองทองเป็นคนร่ำรวย คนที่มีบุญมาพอสมควรก็อยู่ในฐานะปานกลาง ส่วนคนที่สะสมบุญบารมีมาน้อยก็จะยากจน จึงทำให้คนไทยยอมรับในความไม่เท่าเทียมกัน เว้นแต่ว่าจะสามารถเลื่อนฐานะตนเองให้อยู่ในลำดับขั้นที่สูงขึ้นได้หรือไม่ และในการที่จะมองว่าบุคคลใดอยู่ในชนชั้นใด ก็อยู่ที่บรรทัดฐานและค่านิยมของสังคมนั้นๆ และในสังคมไทยทุกๆ อาจมองผ่านทางฐานะทางเศรษฐกิจ เกียรติยศ และท้ายที่สุดก็คือ อำนาจ นั่นเอง

4. แนวคิดเกี่ยวกับอำนาจ

Max Weber (อ้างใน ผจจจิตต์ อธิคมนันทะ , 2525) ได้อ้างถึง "อำนาจ" ที่เกี่ยวข้องกับสถาบันทางอำนาจ ที่มีประสิทธิภาพอย่างเพียงพอที่จะควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นอำนาจสูงสุดและเป็นการกระทำทั่วไป อำนาจพื้นฐานนี้สามารถแบ่งแยกโดยลักษณะของพฤติกรรมได้ 3 ลักษณะอันได้แก่ เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ในพฤติกรรมแต่ละอย่างนี้ อำนาจที่ก่อรูปขึ้นอยู่กับชนชั้น สถานภาพ และพรรค Weber ได้วิเคราะห์ลักษณะของอำนาจในแต่ละพฤติกรรม ดังนี้

1. อำนาจในพฤติกรรมด้านเศรษฐกิจ บุคคลที่ครองผลประโยชน์ในระบบเศรษฐกิจ ก็จะเป็นผู้ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจไปด้วย

2. อำนาจทางสังคม หรือที่ Weber กล่าวว่า อำนาจทางสังคมของบุคคลเกิดขึ้นจากเกียรติยศ บุคคลผู้ซึ่งมีเกียรติและศักดิ์ศรีทางสังคมก็จะถูกยอมรับจากชุมชนว่า เป็นผู้ที่มีอำนาจทางสังคมด้วย

3. อำนาจทางการเมือง ตำแหน่งทางการเมือง จะเป็นส่วนให้บุคคลมีอำนาจต่างกันไป ซึ่งอำนาจทางการเมืองมีขึ้นโดยกลุ่มการเมือง อำนาจชนิดนี้จัดขึ้นเป็นสถาบันที่มีระเบียบวิธีและขึ้นอยู่กับชุมชน อำนาจทางการเมืองอาจมีผลถึงอำนาจทางเศรษฐกิจและสังคมด้วย

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2532) ได้กล่าวไว้ใน สังคมวิทยาการเมือง เกี่ยวกับอำนาจไว้ว่า “ การกระทำทางสังคมทุกอย่างเป็นเรื่องของการใช้อำนาจ ความสัมพันธ์ทางสังคมทุกอย่างเป็นสมการแห่งอำนาจและกลุ่มชนหรือระบบสังคมทุกกลุ่ม เป็นการจัดระเบียบเกี่ยวกับอำนาจทั้งสิ้น ” อำนาจ จึงหมายถึง ความสามารถใดๆ ที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชีวิตและสังคม ในที่นี้ได้จำแนกอำนาจออกเป็น 4 ลักษณะ ได้แก่

1. อำนาจที่มีอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคม กล่าวคือ เมื่อคนเรามีความสัมพันธ์กันขึ้นแล้วอำนาจจึงจะเกิด อำนาจเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล อำนาจจะไม่เกิดขึ้นหากคนอยู่คนเดียว ความสัมพันธ์ทางสังคมเริ่มด้วยการกระทำทางสังคม ดังนั้น ที่ใดมีการกระทำทางสังคมที่นั่นมีอำนาจ

2. การต่อต้าน ความสามารถกระทำสิ่งใดขึ้นในความสัมพันธ์ทางสังคม หรือการเปลี่ยนแปลงชีวิตสังคมเหล่านั้น จะต้องมีการต่อต้านรูปใดรูปหนึ่งแสดงออกให้เห็น ผืนใจ ผืนความตั้งใจเป็นต้นจึงเรียกว่า อำนาจ

3. ความน่าเป็นไปได้นี้ เนื่องจากอำนาจเกิดขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ดังนั้น การหวังผลตรงไปตรงมาเช่น เรื่องทางวัตถุย่อมไม่ได้ การหวังผลในการใช้อำนาจจึงมีความไม่แน่นอนอยู่มาก การใช้อำนาจแต่ละครั้งจะเป็นเพียงความน่าจะเป็นไปได้เท่านั้น

4. ความจริงและจินตนาการ การก่อให้เกิดอำนาจ ผู้ก่ออาจใช้ทรัพยากรที่มีอยู่จริง เช่น เงิน อาวุธ ค้ำประกันสัญญา หรือไม่มีอยู่จริง แต่สามารถทำให้คู่สัมพันธ์เชื่อได้ จนยอมทำตามคำสั่งหรือคำขอร้อง ก็ทำให้อำนาจเกิดขึ้นได้

ลักษณะของอำนาจดังกล่าว จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งนั่นคือ ทรัพยากรอำนาจ (Power resource) ซึ่งหมายถึง สิ่งใดๆ ที่ปัจเจกชนอาจนำมาใช้ เพื่อให้เกิดอำนาจขึ้น เช่น

1. การเป็นเจ้าของ เช่น สิ่งของต่าง ๆ เงินทอง ความรู้ ความชำนาญ หรือ บุคลิกลักษณะดี
2. การได้ดำรงตำแหน่งสำคัญในองค์กร
3. การที่ผู้มีอำนาจมอบอำนาจให้
4. การเป็นเจ้าขององค์การ

มงคล หวังสุขใจ ได้ให้ความหมายของ อำนาจ ไว้ว่า “ เป็นความสามารถใด ๆ ของบุคคล หรือกลุ่มที่จะทำให้คนอื่น หรือกลุ่มอื่นกระทำหรือไม่กระทำการใด ๆ ไม่ว่า จะโดยความยินยอมเห็นชอบหรือไม่ก็ตาม ” อำนาจ อาจแบ่งได้เป็น 2 ประการ คือ กำลังอำนาจ ได้แก่ อำนาจที่เกิดจากการใช้กำลังกาย หรืออาวุธบังคับให้ยอมตามอำนาจนั้น ส่วนหนึ่งเป็น อำนาจที่มีลักษณะเป็นการบีบบังคับโดยใช้กำลังต่อสมาชิกสังคม อำนาจอีกชนิดหนึ่งคือ สิทธิอำนาจ (Authority) อันได้แก่ อำนาจที่เกิดจากการเห็นชอบหรือการยอมรับของผู้ที่อยู่ใต้ อำนาจ เป็นอำนาจที่ได้รับการกำหนดเป็นสถาบัน คือ เป็นกฎสังคม ที่ยึดถือสืบต่อกันจนเป็นที่ ยอมรับว่า ถูกต้องชอบธรรม ซึ่งถือว่า เป็นอำนาจที่ได้รับฉันทานุมัติจากสมาชิกของสังคม

วีระชัย กระต่ายทอง (2539) ได้กล่าวสรุปเกี่ยวกับเรื่อง อำนาจ ไว้ว่า “ อำนาจมีสภาพ หรือสภาวะเป็นสมรรถภาพอันเกิดจากปฏิสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม โดยบุคคลฝ่ายหนึ่ง (ผู้มีสมรรถภาพ) เป็นผู้ที่มีความสามารถในอันที่จะทำให้บุคคลอีกฝ่ายหนึ่ง ทำตามในสิ่งที่ตนเองต้องการได้ และได้จำแนกคุณลักษณะอำนาจได้ดังนี้

1. อำนาจเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม
2. อำนาจไม่ใช่เหตุการณ์ หากแต่เป็นศักยภาพหรือสมรรถภาพ ซึ่งบุคคลสามารถครอบครองหรือเป็นเจ้าของได้ และสามารถที่จะทำให้เกิดศักยภาพหรือสมรรถภาพนั้น เกิดอำนาจตามความต้องการได้
3. อำนาจ จะต้องมึลักษณะของการบีบบังคับให้อีกฝ่ายหนึ่ง เกิดความรู้สึกรู้ว่า มีการบังคับจนจำเป็นต้องทำตาม ลักษณะของการบังคับนี้มีหลายลักษณะด้วยกันเช่น ยอมทำตามแต่โดยดี หรือด้วยความสมัครใจ หรือยอมเพราะถูกใช้กำลังบังคับ เป็นต้น
4. บุคคลอาจมีอำนาจแตกต่างกันได้ กล่าวคือ บุคคลหนึ่งอาจมีอำนาจต่างไปจากอีกบุคคลหนึ่งได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่าง ๆ

Coser (อ้างใน นลินี ดันธุวิช , 2525) กล่าวว่า อำนาจเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่คนหนึ่งสามารถที่จะกำหนดพฤติกรรมของคนอื่น ๆ ได้ สามารถควบคุมสถานการณ์ทางสังคม อำนาจเป็นพลังแฝงเร้นและการใช้การบังคับ เป็นการแสดงอำนาจในรูปแบบหนึ่ง วิธีทางในการแสดงอำนาจแตกต่างกัน โดยขึ้นอยู่กับสถานภาพ (status) และ สถาบันที่รองรับบุคคลนั้นอยู่ อำนาจทางสังคมอาจมีการเปลี่ยนรูปแบบได้ เช่น เปลี่ยนเป็น authority ที่สามารถควบคุมให้คนเชื่อฟัง และทำตามโดยอาศัยบรรทัดฐาน (norms) ในสังคมเป็นพื้นฐาน

Sharp (อ้างใน นลินี ดันธุวิช , 2525) เสนอว่าที่มาของอำนาจ คือ

1. Authority คือ สิทธิที่จะออกคำสั่งหรือนำคนอื่น ๆ ให้ทำตาม โดยยอมรับอย่างไม่มีข้อโต้แย้ง ได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นผู้มีอำนาจเหนือ Authority เป็นที่มาอันสำคัญของอำนาจ

2. ความรู้ความสามารถ

3. ทรัพยากรทางวัตถุ หมายถึง การที่ผู้ปกครองมีความสามารถควบคุมในทรัพย์สิน ทรัพยากรธรรมชาติ เงิน ระบบเศรษฐกิจ การสื่อสาร การคมนาคม สิ่งเหล่านี้จะเป็นตัวกำหนดขอบเขตของอำนาจ ถ้าผู้ปกครองสามารถควบคุมสิ่งเหล่านี้ได้มาก ก็จะมีขอบเขตของอำนาจกว้างขวางด้วย

4. ปัจจัยทางจิตวิทยา เช่น ทศนคติต่อผู้อยู่เหนืออุดมการณ์ อุดมคติ สิ่งเหล่านี้จะมีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีอำนาจและคนอื่น ๆ

5. การลงโทษ ที่มาอันสุดท้ายของอำนาจ คือ การลงโทษผู้ที่ต่อต้าน หรือมีความเห็นขัดแย้งต่อผู้นำ การลงโทษเป็นการบังคับผู้ที่ไม่เชื่อฟังให้ยอมรับในอำนาจ อาจเป็นการลงโทษที่รุนแรงหรือไม่ก็ได้

ส่วนปัจจัยที่คนยอมเชื่อฟังผู้มีอำนาจเหนือคือ

1. ลักษณะนิสัย เป็นลักษณะของมนุษย์ที่ถูกฝึกให้มีความเชื่อฟัง บุคคลมักไม่คิดทำสิ่งที่แตกต่างจากคนอื่น ๆ สิ่งที่น่าสนใจลักษณะนิสัยเหล่านี้คือ วัฒนธรรม ประเพณี ความเป็นเอกภาพ

2. ความกลัวการถูกลงโทษ

3. ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อต่าง ๆ ในสังคมที่เขาเติบโตขึ้นและมีพันธะทางศีลธรรม และส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการอบรมสั่งสอนให้ยอมรับและเชื่อฟัง

4. ผลประโยชน์ส่วนตัว เช่น การซื้อฟุ้ง และการยอมทำตามผู้อื่น ทำให้เขาได้รับเงิน ตำแหน่ง เกียรติยศ ชื่อเสียง ผู้มีอำนาจจะพยายามหาสิ่งต่างๆ มาสนับสนุนอำนาจของตน โดยใช้ผลประโยชน์เป็นสิ่งจูงใจ ลักษณะของผลประโยชน์ที่จะมีประสิทธิภาพ คือ ผลประโยชน์ที่เห็นได้ชัด และสามารถสนองตอบสมาชิกได้อย่างทันทีทันใด

5. ภาวะทางด้านจิตใจ คนอาจซื้อฟุ้งและยอมทำตามเพราะรู้สึกใกล้ชิด คนมักจะต้องมีใครสักคนเป็นหลักยึด มีใครสักคนที่เขาจะซื้อฟุ้ง

6. การขาดความเชื่อมั่นในตนเอง

แอนดรู เทอร์ตัน (อ้างใน อนุญญาทกุล , 2533) ได้กล่าวถึง การเชื่อมโยงระหว่างรัฐกับหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจไว้ว่า กลุ่มบรรดาอำนาจท้องถิ่น ซึ่งประกอบไปด้วยบุคคลผู้ครองอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจในระดับต่างๆ เช่น ในระดับหมู่บ้าน ก็จะมีขั้นบันไดระดับนำหียบมือหนึ่งซึ่งสะสมความมั่งคั่ง สามารถควบคุมทรัพยากรสำคัญ ๆ ไว้ในมือ มีอำนาจและเกียรติ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มี คนเหล่านี้จะร่ำรวยขึ้นมาจากการสะสมส่วนเกินจากการค้าขาย การให้เช่าที่ดิน การให้กู้เงิน การรับจ้างแรงงานหรือร่ำรวยเพราะมีบทบาทเชื่อมโยงอยู่กับรัฐ กลุ่มชนระดับนำในหมู่บ้านเหล่านี้ประกอบด้วย เจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ พ่อค้าที่ซื้อขายสินค้าเกษตร เจ้าของร้านค้า เจ้าหน้าที่ระดับหมู่บ้าน ครูบางคน เจ้าของโรงสี นายทุนผู้ให้กู้ เจ้าของบริการขนส่งขนาดย่อม และนายจ้างรายใหญ่ ๆ เป็นต้น กลุ่มคนเหล่านี้อยู่ในฐานะได้เปรียบ เพราะมีเส้นสายโยงใย และมีพันธมิตรนอกหมู่บ้าน อีกทั้งได้เปรียบเพราะมีบทบาทเป็นผู้เชื่อมโยงชาวบ้านส่วนใหญ่เข้ากับโครงสร้างของรัฐและตลาด คนกลุ่มนี้เป็นผู้รับอุปถัมภ์จากรัฐในลักษณะต่าง ๆ และมีโอกาสเข้าถึงผู้มีอำนาจและกลไกที่ใช้กำลังบังคับของรัฐในระดับที่สูงขึ้นไป ทำให้มีสิทธิ์ครอบครองอาวุธ มีอำนาจรัฐหนุนหลัง มีความชอบธรรม มีหน้ามีตา จึงทำให้บุคคลเหล่านี้มีความมั่งคั่งและมีอำนาจเหนือคนอื่น ๆ ในหมู่บ้าน และยังสามารถสะสมความมั่งคั่งและอำนาจให้เพิ่มมากขึ้นด้วยการให้อุปถัมภ์ต่อในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การให้การอุปถัมภ์ทางเศรษฐกิจ ทางสังคม แก่ชาวบ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน เป็นต้น

ซึ่งเราจะสังเกตได้ว่า ความร่ำรวย เกียรติ และอำนาจ มักจะเป็นสิ่งที่พัวพันกันอยู่เสมอ ซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า ระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันจนแทบแยกจากกันไม่ออกนั่นเอง

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมหญิง สุนทรวงษ์ (2532) ได้ศึกษา ระบบอุปถัมภ์กับการกระจายผลประโยชน์ในการพัฒนา พบว่า การก่อกำเนิดของระบบอุปถัมภ์ เป็นผลมาจากแบบแผนการผลิตแบบเกษตรเพื่อการพาณิชย์และระบบราชการไทยเป็นสำคัญ จึงทำให้คนในสังคมไทยเลือกให้ระบบอุปถัมภ์ เพื่อความอยู่รอดและความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน หรือเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว ระบบอุปถัมภ์เป็นเงื่อนไขสำคัญ ที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท ที่มุ่งสู่การพึ่งตนเองของชุมชน เมื่อมีการใช้ระบบอุปถัมภ์มาก การพัฒนาชุมชนก็จะยิ่งน้อยลง และการพัฒนาชนบทภายใต้เงื่อนไขของรัฐ ไม่สามารถนำไปสู่เป้าหมายของการกระจายผลประโยชน์อย่างเสมอภาคต่อประชาชนยากจนได้ ด้วยเหตุจากแนวคิด นโยบาย และยุทธวิธี ไม่สอดคล้องกับวิถีการปฏิบัติของรัฐ กิจกรรมใดหรือโครงการพัฒนาใด ถ้าไม่ได้มาจากความต้องการและสภาพที่แท้จริงของชุมชนแล้ว ก็ไม่สามารถทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมนั้น ๆ ได้ การพัฒนาชนบทเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ในการสร้างความเสมอภาคหรือลดช่องว่างในการกระจายผลประโยชน์ที่ได้มาสู่ประชาชน แต่ต้องดำเนินการในวิถีทางที่ถูกต้องและเหมาะสมกับแต่ละพื้นที่

มาชากิ โอชิยาม่า (2538) ได้ศึกษา ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนบริเวณนิคมอุตสาหกรรมในภาคเหนือพบว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนบริเวณนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ ได้มีการปรับเปลี่ยนไป เนื่องจากมีการพัฒนาระดับมหภาคที่ส่งเสริมการกระจายรายได้สู่ชุมชนชนบทต่าง ๆ โดยผ่านกิจกรรมด้านอุตสาหกรรม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงบริบททางกายภาพ ลักษณะทางกายภาพต่าง ๆ มีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน การได้รับอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจ การตลาด ค่านิยมในการบริโภคสินค้าทันสมัย ตลอดจนจนผลการประกอบอาชีพส่วนบุคคล ได้ส่งผลให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ในชุมชนทุกคนมุ่งหารายได้และผลประโยชน์อันเป็นปัจเจกชนมากขึ้น การให้ความร่วมมือในงานส่วนรวมของชุมชนจึงน้อยลง และความสัมพันธ์ทางเครือญาติซึ่งแต่เดิมเคยทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมกลุ่มต่างๆ ในชุมชนเข้าด้วยกัน ปัจจุบันมีบทบาทแค่งานบุญงานประเพณีเท่านั้น อีกทั้งความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในชุมชนแต่เดิม ได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบไปสู่ผู้มีอำนาจในชุมชนใช้ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่มีอยู่กับคนในชุมชนแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว โดยหวังเพียงส่วนแบ่งจากนายทุนภายนอกชุมชนและคนในชุมชนเริ่มหัน

มาพึ่งพาผู้อุปถัมภ์ในลักษณะใหม่ ซึ่งเป็นผู้มีอิทธิพลและอำนาจทางการเงินธุรกิจนี้ ความสัมพันธ์ทางสังคมมีการเปลี่ยนแปลงเหลื่อมล้ำตลอดเวลาตามผลประโยชน์ส่วนตนนั่นเอง

นเรศ สงเคราะห์สุข (2538) ได้ศึกษา การเปลี่ยนของชุมชนชาวเขาเผ่า ปกาเกอะญอ พบว่า การที่ชุมชนถูกดึงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ และระบบตลาด มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการผลิต ระบบคุณค่า ระบบความสัมพันธ์ ซึ่งมีผลกระทบต่อชุมชนเกือบทุกด้าน โดยเฉพาะครอบครัวและเครือญาติ

วีระชัย กระต่ายทอง (2539) ได้ศึกษา บทบาทของกำนันผู้ใหญ่บ้าน ในเชิงธุรกิจการเมือง : กรณีศึกษาเฉพาะกรณีการซื้อขายที่ดินในตำบลออนกลาง กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน มีบทบาทในการเป็นผู้เชื่อมผลประโยชน์ระหว่างนักธุรกิจกับประชาชนในตำบลหมู่บ้านที่เป็นเจ้าของที่ดิน เพื่อให้ทั้งสองฝ่ายได้รับผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน และกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ก็ได้รับผลประโยชน์ด้วยเช่นกันในรูปแบบของเปอร์เซ็นต์ในการซื้อขายที่ดิน รูปแบบความสัมพันธ์ของ 3 ฝ่ายในลักษณะของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กันนี้ ได้ส่งผล กระทบต่อการสูญเสียที่ดินของประชาชนในหมู่บ้าน โดยเป็นตัวเร่งการสูญเสียที่ดินของประชาชนในหมู่บ้านมากและเร็วขึ้น

นลินี ต้นธวนิตย์ (2525) ได้ศึกษา การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจในหมู่บ้าน พบว่า ในหมู่บ้านที่มีโครงการพัฒนา จะเกิดผู้นำใหม่ในกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ส่วนหมู่บ้านที่ไม่มีโครงการพัฒนาผู้นำด้านเศรษฐกิจก็เป็นกลุ่มของผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และในการพัฒนาชนบททำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจ เกิดการจำแนกอำนาจจากผู้นำเก่าในหมู่บ้าน คือ ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน ไปสู่ผู้นำใหม่ซึ่งชาวบ้านยอมรับในฐานะเป็นผู้นำกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ผู้นำใหม่นี้เป็นกลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีและมีรายได้อยู่ในระดับนำของหมู่บ้าน ในหมู่บ้านที่มีโครงการพัฒนามีการจำแนกอำนาจ ทำให้มีการปรับโครงสร้างอำนาจใหม่ มีการแบ่งบทบาทระหว่างผู้นำเก่ากับผู้นำใหม่ โดยผู้นำเก่ามีบทบาทในเรื่องภายในหมู่บ้าน เช่นการระงับข้อพิพาท การจัดงานประเพณี การติดต่อหน่วยงานราชการ และผู้นำใหม่จะมีบทบาทด้านการดำเนินธุรกิจและการตลาด ให้คำปรึกษาในการประกอบอาชีพ การติดต่อกับบุคคลภายนอกที่ไม่ใช่หน่วยงานราชการ ในการแบ่งแยกบทบาทนี้ เป็นวิธีการปรับโครงสร้างอำนาจในหมู่บ้านให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก

เจลิม พยาราษฎร์ (2542) ได้ศึกษา การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีผลกระทบต่อระบบการผลิตด้านการเกษตรในชุมชนชนบท พบว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษย์ สังคมและวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงระยะเวลาใดเวลาหนึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในระบบโครงสร้างหน้าที่ของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์หรือกลุ่มของสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมต้องอาศัยวัฒนธรรมเป็นตัวนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลง วัฒนธรรมต้องอาศัยบุคคลซึ่งเป็นผู้กระทำและเป็นตัวนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนในชุมชนมีความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกมากขึ้น เช่น เจ้าหน้าที่ของรัฐและเอกชนในการแสวงหาผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ มีความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ในขณะเดียวกันเจ้าหน้าที่ของบริษัทเอกชนก็มีความสัมพันธ์กับคนในชุมชน ในลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างคู่สัญญา มีความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์มากกว่า ทั้งนี้เพราะเงื่อนไขของการควบคุมการผลิตให้มีคุณภาพและมาตรฐาน การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมเกิดจากผู้นำทางการเกษตรมีความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอก และ จำเป็นต้องออกแสวงหาเทคโนโลยีใหม่ ๆ ซึ่งอยู่ภายนอกชุมชน โดยอาศัยบุคคลภายนอกที่สามารถช่วยเหลือ แนะนำ เครื่องมือมาใช้ในการเกษตร โดยเกษตรกรที่ร่ำรวยเป็นผู้ที่เริ่มใช้เครื่องมือที่ทันสมัยก่อน เมื่อเกษตรกรได้รับความรู้ความเข้าใจด้านการผลิตทางการเกษตร โดยผ่านกระบวนการศึกษาโดยตรงจากการฝึกอบรม การร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ รวมทั้งการรับทราบข้อมูลข่าวสารที่มีการเผยแพร่ที่สำคัญคือ ประสบการณ์โดยตรงที่เกษตรกรในชุมชนได้รับมาด้วยตนเอง และเชื่อมโยงสัมพันธ์กับบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีต่อกันและกัน เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่ง จึงเป็นสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม ที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้อื่น ความสัมพันธ์ทางสังคมได้เปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติส่งผลให้คนในชุมชนอยู่กันแบบพี่แบบน้อง พี่พวอาศัยเกื้อกูลกัน พร้อมทั้งจะให้การสนับสนุนช่วยเหลือกันได้เปลี่ยนไปเป็นการจ้างแรงงาน ที่มีผลตอบแทนเป็นเงินค่าจ้างรายวัน ทำให้การจ้างแรงงานหลุดพ้นจากพันธนาการแบบเครือญาติเกิดเป็นความสัมพันธ์แบบนายจ้างกับลูกจ้างขึ้นมาในชุมชน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

มนุษย์ทุกคนต่างมีศักยภาพในตัวเอง ในขณะที่เดียวกันก็ต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นในการหาประโยชน์เข้าสู่ตนเองให้ได้มากที่สุด แลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ตนเองต้องเสียไป ในรูปแบบของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ถึงแม้ในกระบวนการแลกเปลี่ยนนั้นจะเป็นไปด้วยความไม่เท่าเทียมกันก็ตาม หากแต่เป็นความเต็มใจในการมีความสัมพันธ์ของคนทั้งสองฝ่าย โดยที่บางครั้งเมื่อมีการแลกเปลี่ยนติดต่อสัมพันธ์กันนาน ๆ ก็อาจเกิดความผูกพันทางใจขึ้น และสามารถลดข้อขัดแย้ง ลด การเอาวัดเอาเปรียบซึ่งกันและกันลงได้บ้าง ซึ่งความสัมพันธ์ของคนในสังคมเหล่านี้ต่างเป็นไปเพื่อความอยู่รอดและอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษารูปแบบ/โครงสร้างของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ของชุมชนชนบท รวมไปถึง เจื้อนไฮ/ บัจฉัยที่มีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในรูปแบบต่าง ๆ นี้ โดยมองใน 3 มิติได้แก่ มิติทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งอาศัยแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากเรื่อง 1)ระบบอุปถัมภ์ 2) การแลกเปลี่ยน 3) ชนชั้นทางสังคม 4) อำนาจ และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องที่มีผู้ทำการศึกษาวิจัยไว้แล้ว เพื่อกำหนดกรอบแนวคิดในการหาคำอธิบายที่เชื่อมโยงกัน